

“เหยื่อ” ในบาดแผลแห่งสงคราม: การเมืองเรื่องความทรงจำ และความทรงจำทางสังคมในพื้นที่ชายแดน

“พื้นที่ชายแดน” ยังคงเป็นแนวหน้าของความเปราะบางที่สะท้อน “รอยปริแตกแห่งรัฐชาติ” หลายความตึงเครียดที่ชายแดนส่วนหนึ่งเกิดจาก “เส้นแบ่งเขตแดน” หรือ “แผนที่” ซึ่งหยั่งรากถึงความอ่อนไหวและความขัดแย้งอื่น ๆ บทความนี้ผู้เขียนกล่าวถึง “เหยื่อ” กับ “บาดแผลแห่งสงคราม” การเมืองเรื่องความทรงจำและความทรงจำทางสังคม นำเสนอปรากฏการณ์บางแง่มุมที่เคยเกิดขึ้นบริเวณชายแดนห่างไกลศูนย์กลางแห่งอำนาจรัฐชาติหรือเมืองหลวง โดยหยิบยกปรากฏการณ์ความเจ็บปวดที่เกิดขึ้นกับเหยื่อและบาดแผล ผ่านกรณี “เส้นทางรถไฟสายมรณะ” จังหวัดกาญจนบุรี อีกทั้งชวนมองเชื่อมโยงถึงปัญหาความขัดแย้งระหว่าง “รัฐชาติ” เพื่อชี้ให้เห็นว่าในความขัดแย้ง (conflict) หรือสงครามเราทุกคนล้วนต่างเป็น “เหยื่อ” ไม่ทางตรงก็ทางอ้อม ผู้เขียนใช้ข้อมูลจากการลงพื้นที่ภาคสนามในโครงการส่งเสริมศักยภาพผู้นำทักษะวัฒนธรรม รุ่นที่ 3 ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) ประกอบกับข้อมูลจากการสนทนา งานศึกษาวิชาการ ภาพยนตร์ และแหล่งสืบค้นอื่น ๆ ซึ่งอธิบายผ่านแนวคิด “การเมืองเรื่องความทรงจำ” (Politics of Memory) และ “ความทรงจำทางสังคม” (Social Memory)

ภาพ งานจัดแสดงรูปปั้นสะท้อนชีวิตของ “เหยื่อ”. พิพิธภัณฑ์ทางรถไฟไทย-พม่า. พิพิธภัณฑ์ สุภกรานต์ พุ่มพฤษ (ถ่ายภาพ). ลงพื้นที่ภาคสนามในโครงการส่งเสริมศักยภาพผู้นำทักษะวัฒนธรรม รุ่นที่ 3, เมื่อวันที่ 14-17 พฤษภาคม 2568, โดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

ว่าด้วย “เหยื่อ” กับ “การเมืองเรื่องความทรงจำ” และ “ความทรงจำทางสังคม”

ผู้เขียนพบว่า “การตกเป็นเหยื่อ” (Victimization) ส่วนใหญ่มักถูกกล่าวถึงในแวดวง “อาชญาวิทยา” ซึ่งบทความนี้หยิบคำว่า “เหยื่อ” มาใช้เพื่อชี้ถึงการตกเป็นผู้ถูกกระทำจากบางสิ่งบางอย่างในสงคราม หรือหมายถึงการตกเป็นผู้ถูกกระทำจากสงคราม ความขัดแย้ง หรือความรุนแรงทั้งทางตรงและทางอ้อม ขณะที่ “ความทรงจำทางสังคม” เป็นสิ่งที่เกิดจากประสบการณ์ของบุคคล ทั้งกรณีความสัมพันธ์กับคนในสังคม การทำกิจกรรมใด ๆ หรืออยู่ในเหตุการณ์ร่วมกันจนเกิดเป็น “ความทรงจำร่วม” ของคนในสังคม การจดจำจะเกี่ยวข้องกับการหลอมรวม “ภาพลักษณ์” และ “อุดมคติ” เกิดเป็นความสัมพันธ์ทางสังคม ส่วน “พื้นที่ความทรงจำ” (Sites of Memory) มาจาก “บุคคล” กับ “กลุ่มสังคม” อีกทั้งความทรงจำร่วมของคนในสังคมก่อให้เกิดเอกภาพในสังคม ทำให้สังคม “มีเรื่องเล่า” ซึ่งหลอมรวมให้เกิดอัตลักษณ์ทางสังคมและอัตลักษณ์เหล่านี้ถูกนำไปใช้เพื่อสร้างความเป็น “ชุมชน” อันมี “พื้นที่” ทางประวัติศาสตร์ร่วมกัน Halbwachs, M. (1992: อ้างอิงจาก กอบชัย รัฐอุบล และปฐุม หงส์สุวรรณ, 2564)

ปิ่น บุตรี (2566) ได้กล่าวถึง ทางรถไฟสายมรณะและชนวนมองผ่าน “สงคราม” ว่าเป็นเรื่องโหดร้ายและไม่เคยปรานีต่อทุกสรรพสิ่ง ทั้งมนุษย์ สัตว์ ต้นไม้ ธรรมชาติ สิ่งก่อสร้าง อารยธรรมดั้งเดิมของมนุษย์ หรือแม้แต่โลกทั้งใบและบาดแผล ผู้เขียนมองว่าการเป็น “เหยื่อ” และ “บาดแผลแห่งสงคราม” ในมุมมองการเมืองเรื่องความทรงจำและความทรงจำทางสังคม ไม่ใช่เพียงเรื่องราวส่วนบุคคลแต่คือการหลอมรวมประสบการณ์ของผู้คนที่เคยอยู่ร่วมในเหตุการณ์ความรุนแรง ความทรงจำเหล่านั้นกลายเป็น “บาดแผลร่วม” ที่ฝังลึกในพื้นที่และจิตใจของสังคมที่ควรจดจำและนำมาเป็นบทเรียนทางสังคม รวมทั้งการระลึกถึงเหตุการณ์ผ่าน “พื้นที่ความทรงจำ” ต่าง ๆ ในสังคม เช่น พิพิธภัณฑ์ อนุสรณ์สถาน แหล่งศึกษาเรียนรู้ แหล่งท่องเที่ยว ศิลปะการจัดวาง หรือเรื่องเล่าชุมชน บางครั้งก็สะท้อนถึงการตกเป็น “เหยื่อร่วม” ที่อาจยังไม่ได้รับการฟื้นฟู เยียวยา หรือคลี่คลาย สุดท้ายได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของ “อัตลักษณ์” หรือการสร้างเอกภาพของชุมชนหลังสงคราม ต่างเป็นร่องรอยของการทำลายชีวิตที่ประทับฝังรอยแผลไว้ในสังคม วัฒนธรรม หรืออื่น ๆ

การกล่าวถึงเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ในบริบทที่เกิดขึ้นบริเวณชายแดนไทย-พม่า มีความหลากหลายน่าสนใจ ซึ่ง ชิวสิทธิ์ บุญเกียรติ (2556) กล่าวถึงพิพิธภัณฑ์สงคราม “ในบ้านเรา” ตั้งคำถามว่า ผู้คนจดจำอะไรจากสงคราม การเล่าขานเช่นนั้นสร้างความหมายอะไรให้กับผู้คน ผู้คนรู้สึกต่ออดีตอย่างไร อดีตดังกล่าวส่งผลอย่างไรต่อปัจจุบัน หรือหากกล่าวด้วยศัพท์แสงทางวิชาการอาจไม่พ้นคำว่า “การเมืองเรื่องความทรงจำ” (Politics of Memory) บทความนี้เน้นบอกเล่าถึงปรากฏการณ์ “เส้นทางรถไฟสายมรณะ” จังหวัดกาญจนบุรี และบางช่วงพยายามชวนมองภาพกว้างขยายบริบทไปถึงกรณี “เหยื่อ” ในความขัดแย้งชายแดนไทย-กัมพูชาที่ยังไม่ได้รับการคลี่คลายและจะเป็นปัญหา “อคติ” ฝังลึกในสังคมระยะยาว

ภาพ ผู้นำทักษะวัฒนธรรม รุ่นที่ 3 ลงพื้นที่ภาคสนามพิพิธภัณฑ์ทางรถไฟไทย-พม่า. เมื่อวันที่ 14-17 พฤษภาคม 2568, โดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), พี่น้อง: ศุภกรานต์ พุ่มพฤษ (ช่างภาพ).

เหยื่อบนเส้นทางรถไฟสายมรณะ...

การลงพื้นที่ภาคสนามพบว่า "เส้นทางรถไฟสายมรณะ" ไม่ได้เป็นเพียงพื้นที่ของการท่องเที่ยว แต่เป็นพื้นที่ที่บรรจุ "ความทรงจำบาดแผล" หลังสงคราม ความรุนแรง ความสูญเสีย หรือการกดขี่เหยียบย่ำศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ การตีความ อธิบาย เสนอความหมายต่าง ๆ ล้วนเผยให้เห็นถึงความพยายาม "เยียวยา" และเปิดพื้นที่ให้สังคมร่วมรับรู้ถึง "บาดแผล" หรือความเจ็บปวดทางสังคมที่เกิดขึ้นในบริบทของสงครามโลกครั้งที่ 2 กับ

อุดมการณ์ชาตินิยม งานศึกษาทางวิชาการหลายชิ้นกล่าวถึง “เส้นทางรถไฟสายมรณะ” ทำให้เข้าใจเกี่ยวกับ เหี้ยอ และ บาดแผลมากขึ้น ซึ่งสามารถตามศึกษาข้อมูลให้ลุ่มลึกได้ เช่น อภิญา บัศคาลา อรุณภาพร (2552) มองผ่านการพัฒนาและสื่อความหมายแหล่งท่องเที่ยว, มนัสสินี บุญมีศรีสง่า (2558) สนใจการให้ความหมายรูปแบบและกลยุทธ์การตลาดและการท่องเที่ยวแบบ “ดาร์กทัวร์ริซึม” (Dark Tourism), ขณะที่ ปริญา บรรจงมณี และ สุเมธ ฐวราตระกุล (2561) ทำความเข้าใจถึงความคาดหวังของนักท่องเที่ยวต่อการท่องเที่ยว “ด้านมืด”, นฤฤศ คล้ายพยับ, ปรีชา วรารัตน์ไชย, และชิตพงษ์ อัยสานนท์ (2559) มองผ่านรูปแบบการบริการโลจิสติกส์สำหรับการท่องเที่ยว, สุกานดา ถิ่นฐาน (2565) ทำความเข้าใจปัจจัยที่ส่งเสริมการสื่อสารอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมในบริบทการท่องเที่ยวประวัติศาสตร์-วัฒนธรรม, เกียรติภูมิอายุวงศ์, ดนุรุต สาระบูลย์, และวิสิฐ ตั้งสฤตกุล (2566) นำเสนอเกี่ยวกับการผลิตวิดีโอในระบบดิจิทัลโดยใช้เทคนิคการเล่าเรื่อง (Storytelling) เป็นต้น เป็นข้อมูลที่สังคมควรเรียนรู้และทบทวนบางอย่างเกี่ยวกับ เหี้ยอ และ บาดแผล

“บาดแผล” ของ “เหี้ยอ” กับผลกระทบของสงคราม

เส้นทางรถไฟสายมรณะ ถูกสร้างในช่วงของความขัดแย้งในสงครามโลกครั้งที่ 2 แม้ประเทศไทยไม่ได้เข้าร่วมสงครามฯ โดยตรงแต่ก็ยากที่จะปฏิเสธว่าไม่ได้เข้าร่วมโดยอ้อม เพราะทางรถไฟถูกสร้างขึ้นในพื้นที่จังหวัดกาญจนบุรี ทางรถไฟที่เกิดขึ้นเพื่อเชื่อมการคมนาคมระหว่างประเทศไทยกับประเทศพม่าโดยรัฐบาลญี่ปุ่นเป็นผู้ดำเนินการ เป้าหมายหลักคือญี่ปุ่นต้องการขนอาวุธไปทำสงคราม แต่เดิมเรียกชื่อเส้นทางรถไฟสายนี้ว่า “ทางรถไฟสายไทย-พม่า” สร้างจากจังหวัดกาญจนบุรี-เมืองตันบูช้ายัด (ชื่อในสมัยนั้น) ประเทศพม่าระยะทางกว่า 415 กิโลเมตร ราว 300 กิโลเมตรอยู่ในประเทศไทย และราว 100 กิโลเมตรอยู่ในประเทศพม่า ใช้เวลาดำเนินการสร้างปีกว่า ๆ จากแต่เดิมคาดการณ์ว่าจะสร้างนานถึง 6 ปี เพื่อให้เส้นทางแล้วเสร็จได้ทันใช้งาน การก่อสร้างนั้นได้นำไปสู่การกดขี่ขูดรีดแรงงานและการ “ฆ่า”

เป็นเหตุการณ์เกิดขึ้นที่ชายแดนไทย-พม่าห่างจากเมืองหลวงและศูนย์กลางอำนาจรัฐไทย สำหรับคนท้องถิ่น/คนที่อยู่ใกล้เคียงได้รับผลกระทบและยังคงจดจำเรื่องราวของ “บาดแผล” หลังสงคราม กระทั่งภายหลังเส้นทางรถไฟนั้นถูกขนานนามใหม่ว่า “เส้นทางรถไฟสายมรณะ” แน่่อนว่าปรากฏการณ์ทางรถไฟสายมรณะเกิดขึ้นในบริบทของสงครามโลกครั้งที่ 2 แต่การชวนมองปรากฏการณ์ “บาดแผล” ผ่านเส้นทางรถไฟสายมรณะ ทำให้ผู้เขียนชวนตั้งคำถามปลายเปิดว่า ความขัดแย้งและข้อพิพาทต่าง ๆ โดยเฉพาะในพื้นที่ “ชายแดน” ว่ากำลังผลิตซ้ำ (Reproduction) บาดแผลหรือไม่...?

อย่างไรก็ตาม การลงพื้นที่ภาคสนามของผู้เขียนร่วมกับผู้นำทักษะวัฒนธรรมฯ รุ่น 3 กว่า 30 คน ทำให้ผู้เขียนได้แลกเปลี่ยนสนทนาและขุดคิดถึงปัญหาที่เกิดขึ้นนี้ว่าเป็นผลกระทบ “ใต้ภูเขาน้ำแข็ง” ที่สังคมหลงลืมหนีมองไม่เห็นความขัดแย้งและความรุนแรงกรณีนี้ส่วนหนึ่ง

เกิดขึ้นจากวิธีคิดหรืออุดมการณ์ทางการเมืองแบบ “ชาตินิยม” ที่ผลกระทบเกิดขึ้นบริเวณชายแดนมากกว่าศูนย์กลางอำนาจรัฐหรือเมืองหลวง (คนใกล้ได้รับผลกระทบมากกว่าคนไกล) ณ จุดยืนหนึ่งของผู้เขียนพิจารณาจาก “เวลา” และ “พื้นที่” ที่เรียกว่า “สุสานเชลยสงคราม” สัมผัสได้ถึงความเจ็บปวดและ “บาดแผล” ของชีวิตที่ได้รับผลกระทบครั้งนั้น เช่น กระดูกของคนตายถูกตามเก็บมาทำพิธีหลังจากถูกทิ้งไว้คนเหลียวแล รวมทั้งเรื่องเล่าในพิพิธภัณฑ์ทางรถไฟไทย-พม่า ชี้ให้เห็นว่า “เหยื่อ” เหล่านั้นมีทั้งเชลยสงครามและกรรมกรชาวเอเชียที่อาสาเข้าเป็นแรงงาน เพื่อแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจให้กับครอบครัวท่ามกลางความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นในยุคนั้น

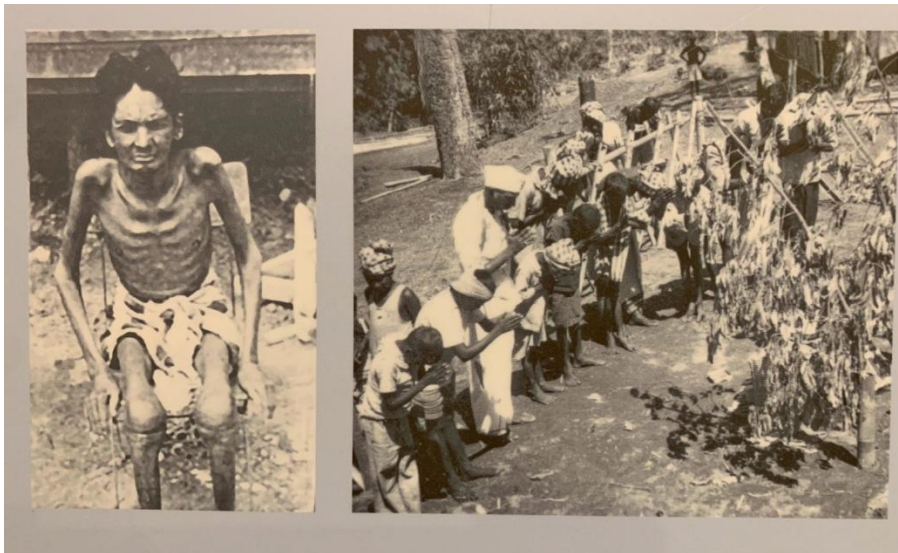
นอกจากนั้น สงครามโลกครั้งที่ 2 เกิดขึ้นจากอุดมการณ์ทางการเมือง ผลประโยชน์และความคลั่งชาตินิยมแบบสุดโต่ง ได้นำไปสู่การตกเป็น “เหยื่อ” และสร้างบาดแผลให้ทั้งสังคมไทยและสังคมโลก ปัจจุบันสุสานถูกจัดปรับตำแหน่งแห่งหนเป็นระเบียบเรียบร้อย เพื่อรำลึกถึงเหตุการณ์และเหยื่อของสงคราม ดอกไม้วางไว้อาลัย มีป้ายเขียนรายนามของเหยื่อ ซึ่งญาติพี่น้อง ผู้คนที่ผ่านไปมา หรือนักท่องเที่ยวต่างแวะเวียนมาที่นี่ ผู้เขียนยืนมองแล้วรู้สึกเศร้าและหดหู่ต่อสิ่งที่เกิดขึ้น ครั้งหนึ่งกระดูกเหล่านี้เคยถูกทิ้งอย่างไร้ความปราณี ชีวิตของผู้คนที่ตกเป็นเหยื่อที่ชายแดนห่างไกล

ความทรงจำทางสังคมฉายภาพ “เหยื่อ”

ปีน บุตรี (2566) ชี้ว่า เวลาก่อสร้างทางรถไฟเพียง 1 ปี ใช้แรงงานเชลยศึกฝ่ายสัมพันธมิตร และ กรรมกรชาวเอเชีย (เป็นกรรมกรสมัครใจ) กองทัพญี่ปุ่นเกณฑ์มาเพื่อสร้างทางรถไฟลำเลียงกำลังพลและอาวุธยุทธโปกรณ์จากชายแดนไทยผ่านไปพม่า ขณะนั้นแรงงานเชลยศึกฝ่ายสัมพันธมิตรถูกคุมตัวเดินทางมาจากสิงคโปร์และทางตอนใต้ของประเทศไทย และกรรมกรชาวเอเชียเป็นกลุ่มแรงงานกรรมกรที่สมัครใจเข้าร่วมก่อสร้างโดยมีค่าจ้างเป็นแรงจูงใจ ผู้เขียนเดินทางไปพิพิธภัณฑ์ฯ พบว่าการเรียบเรียงเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ เหตุการณ์ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ใช้ทุนจากประเทศ Australia รวบรวมข้อมูลและปะติดปะต่อเรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับสงครามและความรุนแรง นำเสนอผ่านภาพถ่าย รูปปั้น ภาพจำลอง เรื่องเล่า และการจัดวางแสดงวัตถุที่เกี่ยวข้อง เช่น เสื้อผ้า หมวก ค้อน ตะปู ลิ่มเหล็ก หรือเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ฯลฯ

ขณะที่ อภิญา บัศกาลา อรุณภาพร (2552) ชี้ว่า แรงงานก่อสร้างทางรถไฟเป็นทหารสัมพันธมิตรร่วม 60,000 คน เป็นกลุ่มคนสัญชาติอังกฤษ เนเธอร์แลนด์ ออสเตรเลีย และอเมริกา ภายใต้การควบคุมของญี่ปุ่นในสงครามฯ และเป็นคนเอเชียที่รับจ้างอีก 200,000 คน เป็นชาวพม่า ติมูร์ อินโดนีเซีย มาเลย์ ญวน เวียดนาม และไทย ประเทศไทยขณะนั้นถูกบังคับให้ยินยอมร่วมมือข้อตกลงร่วมยุทธ์ให้ผ่านดินแดนไทย คนที่เสียชีวิตส่วนหนึ่งมีการบันทึกไว้เป็นหลักฐาน เส้นทางสายนี้ถือเป็นส่วนหนึ่งทางประวัติศาสตร์ ทรัพยากรทางวัฒนธรรม และเรื่อง

เล่าท้องถิ่น นอกจากนั้น การเดินชมพิพิธภัณฑ์ทางรถไฟไทย-พม่า ทำให้ผู้เขียนเห็นและสัมผัสได้ถึง “บาดแผล” ความเจ็บปวดของมนุษย์ที่ได้รับผลกระทบจากสงคราม เป็นความรุนแรงที่เกิดขึ้นบริเวณชายแดนประเทศไทย ที่ควรกล่าวถึงในช่วงเวลาของความขัดแย้งบริเวณพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชาขณะนี้อย่างยิ่ง

ภาพ “เหยื่อ” แรงงานก่อสร้างทางรถไฟที่ถูกบังคับกดขี่ใช้แรงงานและได้รับอาหารไม่เพียงพอ. พิพิธภัณฑ์ทางรถไฟไทย-พม่า. พงษ์เทพ บุญกล้า (ถ่ายภาพ). ลงพื้นที่ภาคสนามในโครงการส่งเสริมศักยภาพผู้นำทักษะวัฒนธรรม รุ่นที่ 3, เมื่อวันที่ 14-17 พฤษภาคม 2568, โดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

ภาพ “เหยื่อ” แรงงานก่อสร้างทางรถไฟที่ถูกบังคับกดขี่ใช้แรงงานและได้รับอาหารไม่เพียงพอ. พิพิธภัณฑ์ทางรถไฟไทย-พม่า. พงษ์เทพ บุญกล้า (ถ่ายภาพ). ลงพื้นที่ภาคสนามในโครงการส่งเสริมศักยภาพผู้นำทักษะวัฒนธรรม รุ่นที่ 3, เมื่อวันที่ 14-17 พฤษภาคม 2568, โดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

“ผลิตซ้ำเหยื่อ” และความทรงจำบาดแผลจากชายแดน ไทย-พม่า-กัมพูชา

เพื่อขยายปริมณฑลความเข้าใจเกี่ยวกับ เหยื่อ และ บาดแผล จากชายแดนไทย-พม่า ถึง ชายแดนไทย-กัมพูชา ผู้เขียนได้สนทนากับ พี่หย่า สัญญา ทิพบำรุง (2568) ผู้นำทักษะ วัฒนธรรม รุ่นที่ 3 คนที่อยู่ในพื้นที่ชายแดน จังหวัดสุรินทร์ และมีบทบาทในการเคลื่อนไหวทาง สังคมผ่านกิจกรรมด้านเด็กและเยาวชน พี่หย่า กล่าวถึงปรากฏการณ์แรงงานทางรถไฟสาย มรณะว่า เป็น “สุสาน” ที่ถูกจัดการหลังเหตุการณ์บาดเจ็บสาหัสแล้ว การค้นหากระดูกและ การจัดการเป็นการระลึกถึงความสูญเสียครั้งนั้น พื้นที่ชายแดนห่างไกลเมืองกำลังเผชิญกับ ปัญหาลักษณะคล้ายกัน คือ ชายแดนไทย-กัมพูชาที่ร้อนระอุทางการเมืองและ “อคติ” ของคน ทั้งไทยและกัมพูชาที่คลั่งความเป็น “ชาตินิยม” กำลังพาสังคมออกห่างจากหลัก “มนุษยธรรม” และ “ชีวิต”

สงครามเกิดขึ้นจากเกมการเมืองที่มุ่งเป้าถึงผลประโยชน์บางอย่างทำให้คนต้องตาย ไม่ ว่าจะได้รับการจัดการอย่างสมเกียรติ หรือข่าวลือการทอดทิ้งคนตาย เป็นเรื่องน่าเศร้าที่คนตัว เล็กตัวน้อยที่อยู่ในพื้นที่ชายแดนต้องพบเจอ แน่นอนว่าคนที่มีส่วนได้ส่วนเสียจากเกมการเมือง ต้องการชัยชนะจากความขัดแย้ง แต่ชาวบ้านและพลเรือนในพื้นที่ชายแดน เป็นคนแบกรับความ ทุกข์ ความกดดัน ความเครียด และความทรมาน ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบไม่ได้คิดว่าต้องชนะ คิดเพียงว่าเมื่อไหร่ความขัดแย้งจะจบลง อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางความขัดแย้งที่ยังไม่ยุติ ท่ามกลางกระแสสังคมที่ยกย่องความเป็นชาตินิยมยังคงโจมตีกันไม่หยุด สิ่งนี้จะเป็นผลกระทบ และปัญหาระยะยาว และกำลังเป็นส่วนหนึ่งในการสร้าง “ประวัติศาสตร์ที่ชั่วร้าย”

หากมองข้ามปัญหาพรมแดนและมองเห็นความเป็นมนุษย์ จะเห็นว่าชาวบ้านได้รับ ผลกระทบ ลำบาก ระหกระเหิน พวกเขาถูกทอดทิ้งจากอำนาจรัฐและความเป็นธรรม หรือ “พล เรือนถูกทอดทิ้ง” ที่ผ่านมาประวัติศาสตร์สงครามก็ทำให้เห็นถึงความตายและบาดแผล การเห็น กองกระดูกที่เป็นบทเรียนจากสงคราม มันหดหู่และน่าเศร้า อย่างไรก็ตาม “สุสานสงคราม” ที่ พบเห็นนี้ถือเป็นส่วนสำคัญที่สร้างการรับรู้ถึงความรุนแรงและการตกเป็นเหยื่อของสงคราม แน่นอนว่าบริบทสงครามโลกครั้งที่ 2 ในพื้นที่ชายแดนไทย-พม่า แตกต่างจากบริบทความ ขัดแย้งชายแดนไทย-กัมพูชา แต่สิ่งสำคัญที่สังคมต้องตระหนักเป็นบทเรียนและเตือนสติร่วมกัน คือ การยึดมั่นกับวิธีคิดแบบชาตินิยมมากเกินไปอาจผลิตซ้ำบาดแผล ความขัดแย้งจะจบลง เมื่อไหร่ จะจบลงอย่างไร หรือหากท้ายที่สุดความรุนแรงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นต้องจบด้วย “การ เจริญ” แล้วเหตุใดกระบวนการเจริญถึงถูกเพิกเฉยและไม่เกิดขึ้นอย่างจริงจัง “มันควรจบลงได้ แล้ว มันกระทบและกดดันพี่น้องที่อยู่ชายแดนหนักมาก ๆ ทุกคนรู้ ทุกคนมองเห็นว่าสุดท้ายต้อง เจริญ แต่ทำไมยังไม่ปล่อยให้คน(เหยื่อ)ตายเพิ่ม...” พี่หย่า กล่าว

ภาพ ทหารในพื้นที่ของสงครามโลก ครั้งที่ 2. พิพิธภัณฑ์ทางรถไฟไทย-พม่า. พงษ์เทพ บุญกล้า (ถ่ายภาพ). ลงพื้นที่ภาคสนามในโครงการส่งเสริมศักยภาพผู้นำทักษะวัฒนธรรม รุ่นที่ 3, เมื่อวันที่ 14-17 พฤษภาคม 2568, โดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

ภาพ ทหารในพื้นที่ของสงครามโลก ครั้งที่ 2. พิพิธภัณฑ์ทางรถไฟไทย-พม่า. พงษ์เทพ บุญกล้า (ถ่ายภาพ). ลงพื้นที่ภาคสนามในโครงการส่งเสริมศักยภาพผู้นำทักษะวัฒนธรรม รุ่นที่ 3, เมื่อวันที่ 14-17 พฤษภาคม 2568, โดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

“เสียงของเหยื่อ” ในพื้นที่ชายแดนที่ห่างไกลเมืองหลวง

ด้วยความสงสัยต่อว่าบริบททางสังคมและชุมชนสมัยนั้นเป็นอย่างไร...? จึงค้นคว้าข้อมูลพบว่า นกปฎล เงินบาท (2567) ชี้ให้เห็นถึงเหตุการณ์บางอย่างในเชิงพื้นที่ผ่านบทความ “ถ้อยคำความเจ็บปวดในบทเพลงศิลปะเครื่องประดับ” เช่น มีการตั้งค่ายเพื่อสร้างทางรถไฟใช้แรงงานทั้งจำและเชลยสงคราม...จากคำบอกเล่าของคุณพ่อสงครามเชลยสงครามเขาถูกเกณฑ์มา เลือผ้าใส่ก็แทบจะไม่มี มีแต่ความสูญเสีย...ปรากฏการณ์ร่องรอยหรือเสาสพานที่โดนระเบิดจะผุดขึ้นมา... เกิดความหดหู่และกลัว กลัวการทิ้งระเบิดเวลามีเครื่องบินมาจะมีเสียงสัญญาณคนในพื้นที่หรือประชาชนต้องหาที่หลบหรือแอบ...ฝ่ายสัมพันธมิตรพยายามทิ้งระเบิดเพื่อทำลายเสพานข้ามแม่น้ำแควหลายครั้ง แต่ก็โดนไปโดนบริเวณอื่นแทน จนสุดท้ายมีการรื้อโซ่เข้ากับลูกกระเบิดและทิ้งระเบิดลงมา... การสูญเสีย คือ สงครามไม่ได้ทำให้มีอะไรดีขึ้น มีแต่สูญเสียความหดหู่ ทุกขเวทนา คนที่เสียชีวิต... รู้สึกหวาดกลัวเหตุการณ์รอบข้าง สิ่งที่คุณพ่อพูดบ่อยที่สุด คือ เครื่องบินมาบินวนที่บริเวณเสพานข้ามแม่น้ำแคว... รู้สึกสงสารทหารที่มาเป็นเชลยสงคราม บางคนก็มีอาหารกิน และเป็นโรคไข้ป่าเสียชีวิตเป็นจำนวนมาก... มีอะไรให้หันหน้าคุยกันดีกว่าอะไรที่ตกลงกันได้ ยอมรับกันได้ก็ยินยอมรับฟัง และผ่านไปด้วยกันถ้าเสียเปรียบหรือได้เปรียบก็ยอมรับกันอยู่ด้วยสันติภาพดีกว่า สงครามไม่ใช่เรื่องที่ดีเลย...

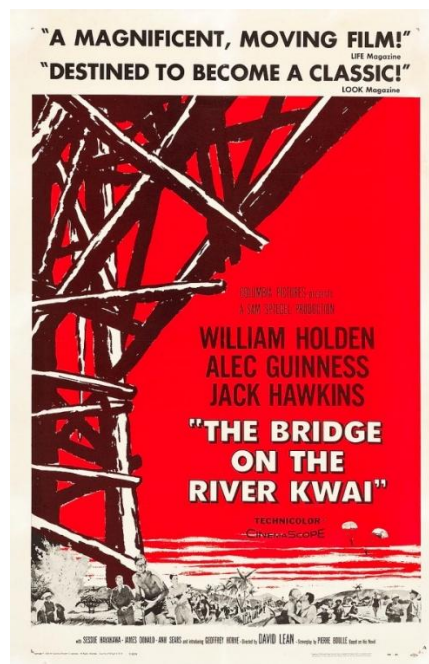
ผู้เขียนลงพื้นที่ภาคสนามชุมชนชาวกะเหรี่ยง (หมู่บ้านสะเน่พ่อง) พื้นที่ที่ไม่ใกล้ไม่ไกลจากบริเวณก่อสร้างทางรถไฟ พบว่าช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ชุมชนรับรู้และสัมผัสได้ถึงความรุนแรงของสงคราม แม้ชุมชนจะไม่ได้รับผลกระทบโดยตรง แต่ก็ได้รับผลกระทบทางอ้อม คือ การเข้ามาของสงครามสมัยนั้นสร้างความหวาดกลัวให้กับชาวกะเหรี่ยงดั้งเดิมที่อยู่ในป่าเขา มีความหวาดกลัวไม่กล้าปลูกข้าวหรือเข้าป่าไปหาอาหารล่าสัตว์ ตัดสินใจพากันหนีไปหลบซ่อนอยู่ในถ้ำลึกและป่าเขาที่เงียบ หาดอาหารบริเวณใกล้ที่หลบซ่อนอย่างหวาดกลัว อีกทั้งได้รับผลกระทบด้านสุขภาพจากโรคระบาดอหิวาตกโรค “ไม่แน่ใจว่าโรคระบาดมีสาเหตุมาจากการทิ้งศพลงน้ำช่วงสงครามไหม เพราะตอนนั้นยังเป็นเด็ก แต่โรคระบาดมาถึงป่าและที่อยู่ของชาวกะเหรี่ยง คนที่ตายถูกทิ้งไปทั่วป่า บางคนดื่มน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติและเป็นโรคตาย ถ้าโชคดีเข้าไปป่าลึกไม่มีเชื้อโรคก็ไม่เป็นอะไร สมัยนั้นไม่มีโรงพยาบาลไม่มียารักษา ชาวกะเหรี่ยงเอาตัวรอดด้วยการใช้ยาสมุนไพรที่หาได้จากป่า” ผู้เฒ่าชาวกะเหรี่ยงคนหนึ่งกล่าว

จะเห็นว่า “เหยื่อ” บางกลุ่มไม่ปรากฏในหน้าประวัติศาสตร์ หรือเรื่องเล่ากระแสหลักเนื่องจากไม่ได้อยู่ใน “สมรภูมิ” แต่ได้รับผลกระทบ ความหวาดกลัว ความไม่มั่นคง การอพยพหลบหนี การขาดแคลนอาหาร หรือโรคระบาด ล้วนเป็นผลพวงทางอ้อมต่อเหยื่อกับการถูกทำให้ไร้อำนาจในภาวะสงคราม รวมทั้งการตกเป็น “เหยื่อซ้ำซ้อน” จากปัญหาอื่น ๆ ที่ตามมาเหยื่อตัวเล็กตัวน้อยเหล่านี้ต้องต่อสู้ดิ้นรนอยู่นอกสมรภูมิแห่งสงครามเพื่อเอาตัวรอด ถึงส่วนนี้ผู้เขียนชวนมองถึงกรณีชายแดนไทย-กัมพูชา จากการลงพื้นที่ภาคสนามบริเวณสามเหลี่ยมมรกต “สมรภูมิช่องบก” จังหวัดอุบลราชธานี พบว่าชาวบ้านได้รับผลกระทบจากการปะทะของ

กำลังทหาร ในหมู่บ้านและโรงเรียนมีบังเกอร์หลบภัย ที่ผ่านมาการปะทะทางทหารทำให้ชาวบ้านต้องอพยพออกจากหมู่บ้าน กระจายตัวไปอยู่ในศูนย์อพยพชั่วคราวที่ห่างออกจากชุมชน พบอีกว่าการออกไปอยู่นอกชุมชนระหว่างความตึงเครียดของการปะทะ ชาวบ้านสามารถออกไปได้เพียงชั่วคราวเท่านั้น เนื่องจากความจำเป็นด้านเศรษฐกิจของครอบครัว การผลิตพืชเกษตรกรรมตามฤดูกาล หรือการเลี้ยงปศุสัตว์ ทำให้ชาวบ้านต้องกลับเข้าหมู่บ้านทั้ง ๆ ที่ความขัดแย้งยังไม่คลี่คลาย ท่ามกลางความเสี่ยงนี้ชาวบ้านที่อยู่ในพื้นที่ชายแดนต้องเผชิญ ฝักระวังและตื่นนอนเพื่อเอาตัวรอดจากความขัดแย้งซึ่งสะท้อนถึงการตกเป็น “เหยื่อ”

ภาพยนตร์และละครสะท้อน “ความเจ็บปวดของเหยื่อในสงคราม”

ผู้เขียนได้ชมภาพยนตร์เรื่อง The Bridge on the River Kwai หรือ “สะพานข้ามแม่น้ำแคว” กำกับโดย เดวิด ลีน พบว่ามีเผยแพร่ในสื่อออนไลน์ Youtube เป็นภาพยนตร์ภาษาอังกฤษ โดยสมาชิกหมายเลข 2287252 เว็บไซต์ Pantip.com กล่าวสะท้อนให้เข้าใจว่า ขอรังสรรค์ผลงานด้วยรางวัลออสการ์ที่ชนะถึง 7 รางวัลรวมถึงภาพยนตร์ยอดเยี่ยมประจำปี 1957 ชื่นชมและชื่นชอบอย่างมากในการนำเสนอให้เห็นถึงเรื่องราวสงครามในประเทศไทย ทั้งการใช้แรงงานทาสตะวันตก การสร้างสะพาน หรือการระเบิดสะพาน ขณะที่ผู้เขียนมองว่า การสร้างภาพยนตร์ไม่เพียงแต่ทำให้เห็นความสมจริงของเหตุการณ์ แต่ภาพยนตร์ได้นำเสนอให้เห็นถึงภาพของ เหยื่อ ปมปัญหา บาดแผลของสงคราม และความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชายแดนไทย ซึ่งบางครั้งไม่ถูกหยิบขึ้นมากล่าวถึงมากนักในบริบทที่ความขัดแย้งกำลังเกิดขึ้นบริเวณชายแดน ซึ่งคนที่อาศัยในชุมชนห่างไกลชายแดนกำลังได้รับผลกระทบอย่างหนัก แต่คนที่อยู่ไกลชายแดนสนใจและภาคภูมิใจในความเป็นชาตินิยม รวมทั้งปรากฏการณ์ “การไล่ล่าแม่มด” ที่คนตัวเล็กตัวน้อยในรัฐชาติได้รับผลกระทบ ทั้งด้านวิถีชีวิต ความสัมพันธ์ทางสังคม/ความสัมพันธ์ชุมชนข้ามพรมแดน วัฒนธรรมชุมชน โอกาสทางการศึกษา การเข้าถึงระบบสุขภาพที่ได้มาตรฐาน หรือเศรษฐกิจชุมชนและเศรษฐกิจชาติที่ต้องพึ่งพาแรงงานที่มีทักษะเฉพาะ และการเมืองที่ยึดมั่นอุดมการณ์แบบชาตินิยมในการขับเคลื่อน เป็นต้น

ภาพ "Style A" poster for the US theatrical release of the 1957 film The Bridge on the River Kwai. ที่มา : <https://th.wikipedia.org>.

นอกจากนั้น พบอีกว่าละคร “บุญผ่อง” สะท้อนให้เห็นถึง เหี้ย จากโครงสร้างอำนาจ สงครามในความหมายของ “ผู้ถูกบีบคั้นทางมนุษยธรรม” อย่างไม่มีทางเลือก การต่อสู้ดิ้นรน ท่ามกลางข้อจำกัดของเหี้ยบางคนที่ไม่สยบยอมแต่ทางเลือกของเหี้ยมีข้อจำกัดและตีบตัน อย่างมาก “เหี้ยของสงคราม” ไม่ได้มีเพียง “ผู้ตาย” หรือ “ผู้บาดเจ็บ” แต่รวมถึงผู้ที่อยู่รอบข้าง ผู้ไม่เกี่ยวข้อง เช่น ชาวบ้านต้องรับผลของความรุนแรงอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งสามารถตามหาชมได้ทางสื่อออนไลน์ และผู้เขียนบทความนี้ทิ้งท้ายด้วยบทสนทนาในภาพยนตร์เรื่องบุญผ่องที่ว่า “ถ้าหากว่าเรากลัวจนนิ่งเฉยก็เท่ากับเรายินยอมให้ความตายเพิ่มมากขึ้น ถึงจะเป็นคนต่างชาติ ต่างภาษา ก็ไม่ควรลืมนึกว่านั่นคือความโหดร้ายของสงคราม...”

ภาพ หน้าปกละครเรื่องบุญผ่อง. ที่มา <https://www.thaipbs.or.th>.

ผู้เขียน

พงษ์เทพ บุญกล้า

หมายเหตุ : ขอขอบคุณโครงการส่งเสริมศักยภาพผู้นำทักษะวัฒนธรรม (รุ่นที่ 3), เมื่อวันที่ 14-17 พฤษภาคม 2568, โดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), พี่น้อง: ศุภกรานต์ พุ่มพฤษ (ช่างภาพ), ทีมงานเจ้าหน้าที่ คมส. ทุกท่าน, และผู้นำทักษะวัฒนธรรม รุ่นที่ 2 ที่ร่วมเดินทางและลงพื้นที่ภาคสนาม.

อ้างอิง

- กอบชัย รัฐอุบล และปฐม หงส์สุวรรณ. (2564). ความทรงจำทางสังคมและการสร้างภาพตัวแทนความศักดิ์สิทธิ์ ในประเพณีบุญผะเหวดของชาวมอญชนวนัดช้างเผือก ตำบลพานพร้าว อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดหนองคาย. วารสารสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยาเชิงพุทธ. 6(11): 209-226.
- เกียรติภูมิอาจวงศ์, ดนุตร สาระบุลย์, และวิไล ตั้งสฤตกุล. (2566). การผลิตวิดีโอในระบบดิจิทัลโดยใช้เทคนิคการเล่าเรื่อง (Storytelling) เรื่อง เส้นทางรถไฟสายมรณะ. วารสารศิลปศาสตร์ มทร.กรุงเทพ. 5(1): 55-67.
- ชีวลีธี บุญเกียรติ. (2556). พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ และการศึกษา: สองเรื่องเล่าที่แตกต่างว่าด้วยทหารญี่ปุ่นในประเทศไทย สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2. วารสารสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา. 32(1): 56-86.
- นภพกุล เงินบาท. (2567). ถ้อยคำความเจ็บปวดในบทเพลงศิลปะเครื่องประดับ. วารสารวิชาการสถาบันพัฒนาพระวิทยากร. 7(3): 421-433.
- นฤกต คล้ายพยัม, ปรีชา วรรัตน์ไชย, และชิตพงษ์ อัยสานนท์. (2559). การจัดการรูปแบบการบริการโลจิสติกส์สำหรับการท่องเที่ยวของการรถไฟแห่งประเทศไทย : กรณีศึกษาขบวนรถไฟพิเศษนำเที่ยวเส้นทางรถไฟสายมรณะ. วารสารวิทยาลัยโลจิสติกส์และซัพพลายเชน. 2(2): 38-46.
- ปริญญา บรรจงมณี และสุเมธ ฐวาทาตระกูล. (2561). ความคาดหวังของนักท่องเที่ยวชาวไทยที่มีต่อการท่องเที่ยวด้านมืดในประเทศไทย. วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยฟาร์อีสเทอร์น. 12(1): 126-138.
- ปิ่น บุตรี. (2566). “ทางรถไฟสายมรณะ”: จากบาดแผลสงครามสู่ “ทางรถไฟแห่งความหรรษา” ข้อมูลเมื่อวันที่ 6 สิงหาคม 2568.
- พีทยา ลัญญา ทิพบำรุง. (2568). สนทนา. เมื่อวันที่ 6 สิงหาคม 2568. ผู้นำทักษะวัฒนธรรม รุ่นที่ 3 และเป็นพลเมืองที่อยู่ในพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา จังหวัดสุรินทร์.
- มนัสสินี บุญมีศรีสง่า. (2558). การให้ความหมายรูปแบบและกลยุทธ์การตลาดการท่องเที่ยวแบบดาร์กทัวร์ริซึม (Dark Tourism) พื้นที่จังหวัดกาญจนบุรี. Veridian E-Journal, Silpakorn University (Humanities, Social Sciences and arts). 8(2): 571-592.
- สุกานดา ถิ่นฐาน. (2565). ปัจจัยที่ส่งเสริมการสื่อสารอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมในบริบทการท่องเที่ยวประวัติศาสตร์-วัฒนธรรม กรณีศึกษา เส้นทางรถไฟสายมรณะ จังหวัดกาญจนบุรี. ศิลปกรรมสาร. 15(2): 89-105.
- อภิญา บัศกาลา อรุณภาพร. (2552). แนวทางในการพัฒนาและสื่อความหมายแหล่งท่องเที่ยวแห่งใหม่บนเส้นทางรถไฟสายมรณะ. วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร. 31(2): 7-20.